

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego

Autoreferat

Autoreferat został przygotowany zgodnie z art. 16 i art. 18a ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tj. - Dz.U. z 2017 r., poz. 1789) (dalej: „ustawa”) w związku z art. 179 ust. 2 ustawy z dnia 3 lipca 2018 roku przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz. U. z 2018 roku, poz. 1669) oraz § 12 ust. 2 pkt 2 rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 roku w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora, Dz. U. z 2018 roku, poz. 261 ze zm., jak również zgodnie ze wzorem udostępnionym na stronie internetowej Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów. Zawiera on opis dorobku i osiągnięć habilitanta, w tym w szczególności określonych w art. 16 ust. 2 ustawy.

Wykaz opublikowanych prac naukowych jest zawarty w załączniku nr 4.

Informacja o osiągnięciach w zakresie dorobku dydaktycznego, współpracy z instytucjami naukowymi, współpracy międzynarodowej oraz działalności popularyzującej naukę jest zawarta w załączniku nr 5.

1. Imię i nazwisko.

Bogusław Lackoroński

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/ artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

W 2011 roku uzyskałem stopień doktora nauk prawnych w zakresie prawa nadany przez Radę Naukową Instytutu Prawa Cywilnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie rozprawy doktorskiej p.t. „Odpowiedzialność cywilna za pośrednie naruszenia dóbr podmiotów prawa cywilnego” przygotowanej pod kierunkiem prof. dra hab. Marka Safjana i obronionej z wyróżnieniem dnia 18 kwietnia 2011 roku. Recenzentami rozprawy byli prof. dr hab. Małgorzata Pyziak-Szafnicka (UŁ) oraz prof. dr hab. Aleksander Chłopecki (UW). W tym samym roku ukończyłem aplikację radcowską i zdałem egzamin radcowski, uzyskując uprawnienia zawodowe radcy prawnego.

W 2006 roku ukończyłem z wyróżnieniem magisterskie studia w zakresie nauk prawnych na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Studia odbyłem w latach 2001-2006.

W 2007 roku ukończyłem z wyróżnieniem magisterskie studia stosunków międzynarodowych w zakresie integracji europejskiej na ówczesnym Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych (Instytut Stosunków Międzynarodowych), Uniwersytetu Warszawskiego. Studia odbyłem w latach 2002-2007.

W 2008 roku ukończyłem studia prawa angielskiego i europejskiego prowadzone w Centrum Prawa Angielskiego i Europejskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego współorganizowane przez the Centre for European Legal Studies, the Law Faculty, Cambridge University.

W 2002 roku złożyłem w Warszawie egzamin dla kandydatów na członków rad nadzorczych w spółkach Skarbu Państwa.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/artystycznych.

Od 1 października 2012 roku jestem zatrudniony na stanowisku adiunkta na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych (w latach 2012-2016 – był to Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych) Uniwersytetu Warszawskiego.

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego

Od 1 października 2011 roku do 30 września 2012 roku byłem zatrudniony na stanowisku asystenta na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego (Instytut Stosunków Międzynarodowych).

W latach 2007-2011 współpracowałem w charakterze pracownika dydaktycznego z Wydziałem Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Instytutem Stosunków Międzynarodowych, Zakładem Prawa i Instytucji Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego (umowy cywilnoprawne).

W latach 2006-2017 współpracowałem w charakterze pracownika dydaktycznego z Wydziałem Prawa i Administracji, Instytutem Prawa Cywilnego Uniwersytetu Warszawskiego (umowy cywilnoprawne).

W latach 2014-2017 pracowałem na stanowisku eksperta ds. legislacji w Biurze Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu (od 1 lutego do 30 kwietnia 2017 roku na urlopie bezpłatnym).

4. Wskazanie osiągnięcia* wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2016 r. poz. 882 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311.).

Jako osiągnięcie naukowe w dziedzinie nauk prawnych w rozumieniu art. 16 ust. 1 i 2 pkt 1 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki **wskazuję dzieło opublikowane w całości** p.t. „Skutki czynności prawnych w czasie”, Wydawnictwo C.H. Beck. Sp. z o.o., Warszawa 2019, s. 500, ISBN 978-83-8158-400-5, którego recenzentami wydawniczymi byli: prof. dr hab. Krzysztof Pietrzykowski oraz prof. dr hab. Małgorzata Pyziak-Szafnicka.

Geneza pracy

Skuteczność czynności prawnych w czasie jest szerokim zagadnieniem, które nie było dotychczas samodzielny przedmiot odrębnego opracowania monograficznego w polskiej doktrynie prawa cywilnego. Skutki czynności prawnych w czasie są przedmiotem nieco szerszych, ale nadal mających charakter poboczny, analiz i wypowiedzi przedstawicieli doktryny prawa cywilnego zawartych w publikacjach dotyczących w szczególności warunku, ze względu na wpływ jego zastrzeżenia na skuteczność czynności prawnej w czasie oraz wyraźną regulację mocy wstecznej ziszczenia się warunku zawartą w art. 90 k.c., umowy rozwiązującej (*actus contrarius*) oraz umownego prawa odstąpienia ze względu na wsteczną moc wykonania tego prawa kształtującego.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego kwestia skutków czynności prawnych w czasie pojawiała się wprost albo *implicite* w orzeczeniach dotyczących wykonania prawa odstąpienia, potrącenia wierzytelności (*compensatio*), rozwiązania umowy będącej źródłem zobowiązania ciągłego, nadania mocy wstecznej umowie zawartej w formie szczególnej (z podpisami notarialnie poświadczonymi) w okresie, kiedy ta forma nie była zachowana (umowa była zawarta w zwykłej formie pisemnej), retroaktywnej zmiany statutu Spółki Akcyjnej ukierunkowanej na uniemożliwienie wykonania prawa do żądania zamiany akcji imiennych na akcje na okaziciela albo odwrotnie.

W powyżej wskazanych kontekstach, w których pojawiło zagadnienie skutków czynności prawnych w czasie, rozważano jedynie skutki prawne, czyli zmiany w sferze stosunków prawnych w postaci ich powstawania, zmian lub wygasania. Nie była natomiast obejmowana refleksją problematyka skutków faktycznych czynności prawnych w czasie.

Fragmentaryczny i poboczny charakter dotychczasowych analiz dotyczących skutków czynności prawnych w czasie oraz często spotykane elementy czynności prawnych odnoszące się do ich skutków w czasie, wskazujące na praktyczne znaczenie tego zagadnienia, były przyczyną przygotowania monografii p.t. „Skutki czynności prawnych w czasie”. Zawarte w

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego niej rozważania dotyczą czynności cywilnoprawnych i ich skutków w czasie analizowanych głównie z punktu widzenia prawa cywilnego materialnego. Niektóre konkluzje dotyczące skutków czynności prawnych w czasie mogą mieć znaczenie również poza prawem cywilnym materialnym. Wynika to stąd, że czynności prawne i ich skutki mają znaczenie również w prawie cywilnym procesowym, prawie upadłościowym, prawie restrukturyzacyjnym, prawie administracyjnym, czy prawie karnym.

Przedmiot monografii

Przedmiotem monografii (rozdziałów I.-III.) jest pojęcie czasu i jego jednostek w prawie prywatnym oraz jego nauce, mechanizmy kształtowania skutków czynności prawnych w czasie, jak również podstawy pozwalające wskazać zakres autonomii podmiotów prawa cywilnego w tej kwestii. Różne sposoby pojmowania czasu, które są przedmiotem analizy w monografii, stanowią punkty odniesienia w procesie rekonstrukcji jego rozumienia w prawie prywatnym i jego nauce. Jednostki czasu użyte w przepisach prawa prywatnego, w tym w szczególności o charakterze modalnym, mogą mieć istotne znaczenie przy wykładni oświadczeń woli, w których strony czynności prawnych wyznaczają sobie terminy za pomocą takich jednostek. Mechanizmy oraz podstawy prawne kształtowania skutków czynności prawnych w czasie są wyróżnione i opisane w rozważaniach dotyczących klauzul temporalnych.

Ogólne rozważania i wnioski zawarte w rozdziałach I.-III. monografii są następnie konfrontowane ze szczegółowymi zagadnieniami pojawiającymi się w analizie skuteczności w czasie przykładowych czynności prawnych wybranych z różnych działów prawa cywilnego. Przykładowymi czynnościami prawnymi, których skuteczność w czasie jest rozważana w rozdziale IV. są: wybór świadczenia w zobowiązaniu przemiennym, wypowiedzenie umowy będącej źródłem bezterminowego zobowiązania ciągłego, przelew wierzytelności przyszłej, umowa przechowania ksiąg i dokumentów rozwiązanej spółki handlowej, testament, umowa o zrzeczenie się dziedziczenia, umowa majątkowa poprzedzająca zawarcie małżeństwa, warunkowa oraz terminowa zmiana umowy spółki kapitałowej, czek postdatowany, zgoda osoby trzeciej na dokonanie czynności prawnej, uchylenie się od skutków wadliwego oświadczenia woli, potwierdzenie umowy zawartej przez rzekomego pełnomocnika, odstąpienie od umowy, potrącenie, oświadczenie o odrzuceniu spadku, następczy wybór prawa właściwego, czynności prawne z zastrzeżeniem retroaktywnego warunku oraz terminu, retroaktywne odnowienie, retroaktywne zwolnienie z długu, retroaktywne rozwiązanie umowy, retroaktywna umowa ubezpieczenia, czek antydatowany oraz retroaktywna zmiana umowy spółki kapitałowej.

Na osobne wymienienie jako przedmiot rozważań, zawartych w V. rozdziale monografii, zasługuje zjawisko antydatowania oraz postdatowania czynności prawnych. Jest ono interesujące nie tylko z materialnoprawnego, lecz również procesowego punktu widzenia. Aspekt procesowy wiążący się ze zjawiskiem antydatowania czynności prawnych został jedynie zasygnalizowany.

Uzasadnienie wyboru tematu pracy

Za podjęciem badań nad skutecznością czynności prawnych w czasie przemawia powszechny charakter tego zagadnienia. Występuje ono bowiem w przypadku każdej czynności prawnej bez względu na jej rodzaj i strukturę podmiotową. Jego aktualność jest niezależna od tego, czy skutki czynności prawnej w czasie są kształtowane przez strony, czy też przez przepisy ustawy, zasady współżycia społecznego czy ustalone zwyczaje. Brak monograficznego opracowania tytułowego zagadnienia mógł rodzić wątpliwości i trudności zarówno w procesie interpretacji przepisów prawnych odnoszących się do skutków czynności prawnych w czasie, jak i w procesie wykładni oświadczeń woli w zakresie, w jakim odnoszą się one do tej kwestii.

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego

Wykładnia przepisów prawa prywatnego odnoszących się do skuteczności czynności prawnych w czasie ma szczególnie istotne znaczenie wtedy, gdy skuteczność czynności prawnych w aspekcie temporalnym jest kształtowana przez strony. W takich bowiem przypadkach niewłaściwe ustalenie zakresu autonomii przysługującej podmiotom prawa cywilnego może spowodować nieskuteczność czynności prawnej. Przekroczenie granic autonomii strony/stron czynności prawnej może bowiem powodować nieskuteczność lub nawet nieważność bezwzględną czynności prawnej.

Monografia o skutkach czynności prawnych w czasie zawiera rozważania, które mogą być pomocne zarówno przy wykładni przepisów prawa dotyczących skutków czynności prawnych w czasie, jak i oświadczeń woli w zakresie, w jakim strony czynności prawnej regulują tę kwestię.

Cele badawcze

Celem monografii jest analiza skuteczności czynności prawnych w czasie ukierunkowana na ustalenie podstaw prawnych i sposobów jej kształtowania, granic autonomii podmiotów prawa cywilnego w tym zakresie zarówno w świetle zasad ogólnych, jak i z uwzględnieniem właściwości poszczególnych rodzajów czynności prawnych. Problematyka skuteczności czynności prawnych w czasie jest uznawana w filozofii prawa za element dogmatyki prawa cywilnego. Natomiast rozważania dotyczące wewnętrznej struktury czasowej czynności prawnych stanowią domenę teorii prawa i w niniejszym opracowaniu są prowadzone jedynie w niezbędnym, z pewnością nieaspirującym do wyczerpującego, zakresie.

W ramach tak określonych celów niniejszego opracowania możliwe było sformułowanie następujących pytań badawczych:

1. czy w prawie prywatnym i jego nauce przyjmowana jest jednolita koncepcja czasu, czy też współistnieją różne sposoby pojmowania czasu?
2. czy przyjęcie określonej koncepcji czasu w prawie prywatnym może mieć wpływ na wykładnię przepisów prawnych, w których ustawodawca odwołuje się do pojęcia czasu lub posługuje się jego jednostkami? Czy koncepcje czasu przyjmowane w prawie prywatnym mogą wywierać wpływ na wykładnię oświadczeń woli, w których podmioty prawa cywilnego posługują się jednostkami czasu?
3. czy umiejscowienie w czasie skutków czynności prawnych jest warunkiem ich zaistnienia jako zdarzeń prawnych, czy też może mieć wpływ jedynie na ich skuteczność?
4. czy i jeśli tak, to na jakiej podstawie podmioty prawa cywilnego mogą w zakresie swojej autonomii kształtować skutki czynności prawnych w czasie?
5. czy możliwe jest zidentyfikowanie ogólnych wyznaczników granic autonomii podmiotów prawa cywilnego w odniesieniu do kształtowania skutków czynności prawnych w czasie?

Metodologia

Podstawową metodą wykorzystywaną w pracy nad monografią jest metoda formalno-dogmatyczna. Ze względu na to, że ustalenie sposobów pojmowania czasu – jednego z kluczowych tytułowych pojęć – wymaga uwzględnienia pozaprawnych kontekstów, niezbędne było posłużenie się w pewnym zakresie również metodą hermeneutyczną. Pomocniczo, w szczególności przy dokonywaniu rekonstrukcji znaczenia pojęć i konstrukcji używanych powszechnie w różnych systemach prawnych, a istotnych z punktu widzenia tematu niniejszych rozważań, jest wykorzystywana metoda prawnoporównawcza. Niekiedy ustalenie aktualnej woli ustawodawcy, mającej wpływ na wykładnię obecnie obowiązujących przepisów prawa, wymagało przesłania szeregu zmian, jakim podlegała regulacja określonego zagadnienia

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego oraz przyświecających im celów. W tych przypadkach niezbędne było posługiwanie się metodą historyczną.

Wybór metody formalno-dogmatycznej jako głównej metody analizy i poszukiwania uzasadnienia dla formułowanych wniosków jest podyktowany tym, że większość rozważań zawartych w niniejszym opracowaniu dotyczy rozwiązań normatywnych przyjętych przez polskiego ustawodawcę.

Użycie metody hermeneutycznej było spowodowane koniecznością zarysowania szerszego kontekstu kulturowego, w którym kształtowało się pojmowanie czasu i jego jednostek, obejmującego dorobek filozofii, matematyki, fizyki i psychologii.

W badaniach prawno-porównawczych głównym, chociaż nie jedynym, punktem odniesienia jest prawo niemieckie. Jest to uzasadnione podobieństwem polskiej i niemieckiej regulacji warunku i terminu, które stanowią bazę niektórych sposobów kształtowania skutków czynności prawnych w czasie.

Polska regulacja warunku i terminu w szczególności w zakresie, w jakim kształtuje ona skutki ziszczenia się warunku oraz upływu terminu w czasie zawarta w art. 90 k.c. oraz art. 116 k.c. jest najbardziej zbliżona do regulacji niemieckiej zawartej w § 159 BGB i § 163 BGB.

Regulacja skutków w czasie ziszczenia się warunku zawarta w kodeksie cywilnym francuskim (art. 1179 zd. 1 k.c.f.), była pierwotnie oparta na odmiennych założeniach od przyjętych przez polskiego ustawodawcę w k.z., p.o.p.c. oraz w k.c. Zgodnie z art. 1179 zd. 1 k.c.f. w jego pierwotnym brzmieniu warunek spełniony, zarówno zawieszający, jak i rozwiązujący, miał skutek wsteczny od dnia, w którym zobowiązanie zostało zaciągnięte. Przyjęcie tego rozwiązania przez francuskiego ustawodawcę było uznawane za wynik nieprawidłowej interpretacji, a w konsekwencji recepcji prawa rzymskiego. Po reformie k.c.f. wprowadzonej w życie rozporządzeniem nr 2016-131 z 10 lutego 2016 roku: *Ordonnance nr 2016-131 z dnia 10 lutego 2016 roku portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations*, które weszło w życie 1 października 2016 roku, stan prawny w tym zakresie uległ zmianie i jest obecnie bliższy regulacji niemieckiej i polskiej. Nadal jednak poglądy doktryny i stanowisko orzecznictwa francuskiego są przydatne w badaniach nad skutkami czynności prawnych w czasie w świetle prawa polskiego w mniejszym stopniu niż poglądy doktryny i stanowisko orzecznictwa niemieckiego.

Struktura pracy

Opracowanie może być podzielone na dwie zasadnicze części. Części te nie są widoczne w formalnej strukturze opracowania, na którą składa się sześć merytorycznych rozdziałów. Te dwie części są jednak widoczne w świetle przedmiotu rozważań określonego w tytułach poszczególnych rozdziałów.

Pierwsza część opracowania obejmuje rozważania dotyczące pojęć składających się na jego temat. Rozważania te są ukierunkowane na rekonstrukcję sposobu pojmowania czasu przede wszystkim w prawie prywatnym i jego nauce. Rozważania w tym zakresie odnoszą się nie tylko do ogólnego pojęcia „czasu”, lecz również do jego poszczególnych jednostek, w tym w szczególności jednostek modalnych, stosowanych w prawie prywatnym. Wykładnia przepisów prawa prywatnego w zakresie, w jakim ustawodawca posługuje się w nich jednostkami czasu, ma naturalne, chociaż pośrednie, przełożenie na kształtowanie skutków czynności prawnych w czasie przez podmioty prawa cywilnego. Do tej części opracowania należą również rozważania dotyczące podstaw prawnych i mechanizmów kształtowania skutków czynności prawnych w czasie.

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego

Druga część niniejszego opracowania obejmuje analizę skutków wybranych czynności prawnych w czasie. Stanowi ona niejako operacjonalizację ogólnych rozważań zawartych w części pierwszej na przykładach czynności prawnych wybranych z różnych działów prawa cywilnego. Analizując skutki czynności prawnych w czasie nie sposób było nie odnieść się do zjawiska antydatowania czynności prawnych. Jego analizie poświęcony jest przedostatni rozdział, bezpośrednio poprzedzający podsumowanie całego opracowania.

Ostatnią część stanowi zakończenie zawierające najważniejsze wnioski, do których doprowadziły rozważania zawarte w monografii.

Wnioski

Zagadnienie skutków czynności prawnych w czasie i dotyczące go rozważania z natury rzeczy mają charakter interdyscyplinarny. W opracowaniu monograficznym tego tematu nie podobna było nie podjąć próby zrekonstruowania sposobu pojmowania czasu w prawie prywatnym oraz w jego nauce, co wymagało wykraczających poza obszar nauk prawnych rozważań dotyczących najważniejszych koncepcji czasu. Analiza różnych sposobów pojmowania czasu przeprowadzona w kontekście prawa prywatnego doprowadziła do wniosku, że jej wyniki mają znaczenie nie tylko teoretyczne, poznawcze, lecz również praktyczne.

Pluralizm koncepcji czasu występujący zarówno w naukach matematyczno-przyrodniczych, jak i w naukach humanistycznych jest w pewnym zakresie udziałem również nauki prawa prywatnego. Wprawdzie w świetle analiz przeprowadzonych w niniejszym opracowaniu uzasadnione jest stwierdzenie, iż w prawie prywatnym i jego nauce przyjmowana jest jednolicie linearna (matematyczna) koncepcja czasu, lecz już sposób określania jednostek czasu w przepisach prawa prywatnego pozwala na ich wykładnię albo w sposób korespondujący z augustiańską tradycją pojmowania czasu, albo w sposób korespondujący z tradycją fenomenologiczną zwłaszcza w ujęciu R. Ingardena mającą swe korzenie w filozofii stoickiej. Głównym kryterium pozwalającym na rozgraniczenie zakresu zastosowania każdej z tych dwóch tradycji pojmowania czasu w procesie wykładni i stosowania przepisów prawa prywatnego określających terminy jest rodzaj jednostek czasu, w których terminy są wyrażane. Można przyjąć, że określenie w przepisie prawa prywatnego terminu za pomocą podstawowych jednostek czasu w rozumieniu przyjętym w niniejszym opracowaniu (jednostki czasu z kalendarza gregoriańskiego oraz układu SI) uzasadnia jego wykładnię zgodnie z augustiańską tradycją pojmowania czasu, o ile istotne racje funkcjonalne nie przemawiają za innym wnioskiem. Natomiast w przypadku gdy termin jest określony w przepisie prawa prywatnego za pomocą modalnej jednostki czasu, uzasadnia to jego wykładnię zgodnie z fenomenologiczną tradycją pojmowania czasu. Fenomenologiczna tradycja pojmowania czasu w ujęciu R. Ingardena stanowi silne filozoficzne uzasadnienie dopuszczalności uwzględniania okoliczności, w których upływał termin określony za pomocą modalnej jednostki czasu, przy określaniu ilości czasu potrzebnego do uznania *in concreto*, że termin się skończył. Ustalenia dotyczące czasu i jego jednostek w prawie prywatnym i jego nauce są związane z tematem niniejszego opracowania, ponieważ sposób wykładni tych elementów przepisów prawa prywatnego, w których ustawodawca określa terminy, oddziałuje również na wykładnię analogicznych wyrażań stosowanych przez strony czynności prawnych.

Zgodnie z linearną (matematyczną) koncepcją czasu, której przyjęcie jest uzasadnione w prawie prywatnym i jego nauce, czas jest wszechogarniający. W kontekście tematu niniejszego opracowania oznacza to, że zarówno sama czynność prawna, jak i jej skutki są uczasowione – obrazowo – zanurzone w czasie. Uczasowienie czynności prawnej jako zdarzenia prawnego ma oczywiście wpływ na umiejscowienie w czasie jej skutków prawnych. Są to jednak dwa odrębne zagadnienia. Wiążą się one ze sobą, ponieważ data dokonania czynności prawnej jest najważniejszym, chociaż nie jedynym możliwym, punktem odniesienia na osi czasu, za pomocą

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego którego można wyznaczać horyzont czasowy miarodajny dla ustalenia jej skutków. Z uczasowieniem samej czynności prawnej *prima facie* wydaje się być związane zjawiska antydatowania oraz postdatowania czynności prawnej. W istocie odnoszą się one jednak bardziej do problematyki skutków czynności prawnych w czasie niż do umiejscowienia w czasie jej samej jako zdarzenia.

Odnosząc się do kwestii znaczenia umiejscowienia w czasie skutków czynności prawnej dla jej zaistnienia jako zdarzenia prawnego zależnego od woli stron, należy stwierdzić, że brak możliwości umiejscowienia skutków czynności prawnej w czasie może mieć wpływ na jej skuteczność, lecz nie uzasadnia uznania jej za tzw. czynność prawną nieistniejącą.

Sytuacja, kiedy może ujawnić się kwestia wpływu na skuteczność czynności prawnej wadliwości tego jej elementu, który miał służyć umiejscowieniu w czasie jej skutków (klauzuli temporalnej), występuje wtedy, gdy nie można rozstrzygnąć, czy zgodnym zamiarem stron było wyłączenie ogólnej (prospektywnej) klauzuli temporalnej, czy też nie. W takiej bowiem sytuacji niemożliwe jest bowiem rozstrzygnięcie kwestii, czy skutki czynności prawnej powinny być umiejscowione w czasie zgodnie z ogólną (prospektywną) klauzulą temporalną, czy też zgodnie z jedną ze szczególnych klauzul temporalnych.

Niemożliwość umiejscowienia w czasie skutków czynności prawnej nie uzasadnia generalnie uznania jej za nieważną z powodu sprzeczności z ustawą, chyba że będzie zachodzić sprzeczność z jakimś przepisem szczególnym, z którego będzie wynikać konieczność umiejscowienia w czasie skutków określonej czynności prawnej w ogóle albo w ściśle określony sposób.

Brak generalnych podstaw uzasadniających stosowanie sankcji nieważności wobec czynności prawnej obejmującej wadliwą klauzulę temporalną nie oznacza, że sankcja nieważności nie może być stosowana w przypadku, gdy sprzeczna z ustawą lub zasadami współżycia społecznego jest sama klauzula temporalna. Możliwość stosowania sankcji nieważności wobec klauzul temporalnych wynika z art. 58 § 3 k.c. W przypadku, gdy klauzula temporalna jest skonstruowana na bazie warunku lub terminu, możliwe jest zastosowanie wobec niej sankcji przewidzianych w art. 94 k.c.

Nie ma ogólnego przepisu w k.c. wprost odnoszącego się do możliwości kształtowania skutków czynności prawnych w czasie przez ich strony. Nie budzi jednak wątpliwości, że zagadnienia tego dotyczy art. 56 k.c. odnoszący się do kształtowania skutków czynności prawnych w ogóle przez ich strony. Kształtowanie skutków czynności prawnych w czasie jest bowiem elementem kształtowania jej skutków w ogóle.

Klauzule temporalne mogą być dzielone na różne rodzaje z punktu widzenia różnorodnych kryteriów. Zasadniczym podziałem klauzul temporalnych jest ten, który pozwala wyróżnić ogólną (prospektywną) klauzulę temporalną umocowaną przede wszystkim w performatywnym charakterze wypowiedzi stanowiących czynności prawne i w art. 61 k.c. oraz szczególne klauzule temporalne: odraczającą i retroaktywne (retroaktywna *sensu stricto* oraz zaprzeszła). Analiza poszczególnych rodzajów czynności prawnych uzasadnia wnioski, że różne klauzule temporalne nie wykluczają się wzajemnie. Tytułem przykładu należy wskazać, że skutki odrzucenia spadku są umiejscowione w czasie za pomocą zarówno zaprzeszłej, jak i prospektywnej klauzuli temporalnej (art. 1018 k.c. oraz art. 1020 k.c.).

Zasadniczy podział klauzul temporalnych na prospektywną, odraczającą i retroaktywne *sensu largo* rodzi pytanie o zakres autonomii podmiotów prawa cywilnego w odniesieniu do kształtowania skutków czynności prawnych w czasie za pomocą każdej z nich. Zakres ten nie jest jednakowy. Jego zróżnicowanie nie wyraża się jednak w tym, że kształtowanie skutków czynności prawnych za pomocą jednego rodzaju klauzul temporalnych możliwe jest na

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego ogólnych zasadach, a za pomocą innych klauzul temporalnych tylko wtedy, gdy przepis szczególnie wyraźnie to przewiduje. Analiza skuteczności w czasie wybranych czynności prawnych uzasadnia wniosek, że przepisy prawa prywatnego, które wprost odnoszą się do tej kwestii, nie mają na celu wyznaczania granic autonomii podmiotów prawa cywilnego, lecz są wyrazem woli ustawodawcy odnośnie do modelowego rozwiązania, mającego zastosowanie, gdy strony czynności prawnej nie postanowią inaczej. Nie oznacza to, że w systemie prawa cywilnego nie ma w ogóle przepisów wprost regulujących zakres autonomii podmiotów prawa cywilnego odnośnie do kształtowania skutków czynności prawnych w czasie. Przykładem takiego przepisu jest art. 806 § 2 k.c. Jednakże wśród przepisów odnoszących się do skuteczności czynności prawnych w czasie takie przepisy jak art. 806 § 2 k.c., w którym ustawodawca wprost przewiduje możliwość odmiennego ukształtowania skuteczności w czasie umowy ubezpieczenia w stosunku do zasad ogólnych, delimitując zakres autonomii w tym zakresie, nie zdarzają się często. W świetle całokształtu regulacji skutków czynności prawnych w czasie poddanej analizie w niniejszym opracowaniu uzasadniony jest wniosek, że przepisy takie jak art. 806 § 2 k.c. nie mają przesądzającego znaczenia dla kierunku i konkluzji ogólnej dyskusji dotyczącej zakresu autonomii w tej kwestii, w szczególności nie powinny one stanowić podstawy do wyprowadzania ogólnych wniosków w drodze rozumowania *a contrario*.

Czynniki kształtujące zakres autonomii podmiotów prawa cywilnego w odniesieniu do kształtowania skutków czynności prawnych w czasie oddziałują raczej w sposób pośredni, niejako refleksowo. Jest to widoczne w szczególności sposób w analizie dotyczącej retroaktywnych zmian aktów założycielskich spółek handlowych. W jej rezultacie okazało się, że na zakres autonomii w odniesieniu do nadawania retroaktywnego charakteru zmianom aktów założycielskich spółek handlowych istotny wpływ mają zasada *pacta tertiis nec nocent nec prosunt*, zasada ochrony zaufania w tym zasada ochrony nabywców w dobrej wierze, jak również zasada *tempus regit actum* i *favor contractus*. Dwie ostatnie z powołanych zasad mają szczególne znaczenie przy ocenie dopuszczalności wprowadzania retroaktywnej zmiany aktu założycielskiego dotyczącej zasad reprezentacji i ocenie jej wpływu na czynności prawne dotychczas dokonane przez spółkę. Należy zwrócić uwagę, że poza zasadą *tempus regit actum* żadna z wymienionych nie ma bezpośredniego związku z zagadnieniami intertemporalnymi.

Ze względu na to, że granice autonomii podmiotów prawa prywatnego są w ogóle określane przez ustawodawcę w różnorodny sposób, nierzadko nie wprost, ich precyzyjne określenie *a priori* wydaje się być zadaniem niemożliwym do wykonania. Odnosi się to w szczególności do granic autonomii podmiotów prawa cywilnego w odniesieniu do dokonywania czynności prawnych odroczonej i retroaktywnej z woli stron. Możliwe i wydaje się, że potrzebne i celowe jest podejmowanie prób identyfikowania czynników, które w odniesieniu do wszystkich czynności prawnych lub w odniesieniu do poszczególnych ich rodzajów będą pomagać w precyzyjnym określaniu granic autonomii w odniesieniu do kształtowania ich skutków w czasie. Z natury niekompletny i niewyczerpujący charakter katalogu tych czynników zawarty w opracowaniu monograficznym nie może zwalniać z analizy i refleksji, czy w konkretnej sytuacji nie należy wziąć pod uwagę jakiegokolwiek innego czynnika, który może mieć kluczowe znaczenie dla rozstrzygnięcia, czy określona czynność prawna jest skuteczna ze względu na sposób ukształtowania jej skutków w czasie.

Przechodząc do konkluzji dotyczących zakresu autonomii podmiotów prawa cywilnego w odniesieniu do kształtowania skutków czynności prawnych w czasie, podkreślenia wymaga, że jest ona najszersza w przypadku, gdy są one wyznaczane za pomocą ogólnej, prospektywnej klauzuli temporalnej. Wynika to stąd, że w największym stopniu koresponduje to z naturą czynności prawnych jako zdarzenia prawnego, które konstytuuje oświadczenie woli, będące z punktu widzenia filozofii języka wypowiedzią performatywną. Oznacza to, że skutki

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego największej liczby czynności prawnych mogą być umiejscowione w czasie za pomocą ogólnej (prospektywnej) klauzuli temporalnej. Chociaż nie w każdym przypadku skutki czynności prawnej w czasie mogą być wyznaczone wyłącznie za pomocą ogólnej (prospektywnej) klauzuli temporalnej (np. odrzucenie spadku – art. 1018 § 1 k.c. i art. 1020 k.c.).

Odraczające klauzule temporalne mogą być zamieszczane już w nieco mniejszej liczbie czynności prawnych niż ogólna (prospektywna) klauzula temporalna. Wynika to z faktu, że kształtowanie skutków czynności prawnych w czasie za pomocą odraczającej klauzuli temporalnej opiera się na konstrukcji warunku lub terminu w rozumieniu prawa cywilnego (art. 89 k.c. i art. 116 k.c.). Stąd w tym przypadku zakres autonomii podmiotów prawa cywilnego jest zdeterminowany w znacznej mierze dopuszczalnością zastrzegania warunków oraz terminów w czynnościach prawnych. Z zakresu zastosowania odraczających klauzul temporalnych wyłączone są czynności prawne obligatoryjnie bezwarunkowe i bezterminowe. Do wyznaczników zakresu autonomii odnośnie do kształtowania odraczających klauzul temporalnych można zaliczyć również zasadę ograniczonego w czasie obowiązywania stosunków obligacyjnych, zmiany stanu prawnego, wskutek których treść lub cel czynności prawnej obejmującej odraczającą klauzulę temporalną stają się sprzeczne z ustawą lub zasadami współżycia społecznego oraz czynniki mające wpływ na istnienie podmiotu lub przedmiotu, do którego czynność prawna się odnosi.

Czynności prawne obejmujące odraczające klauzule temporalne mogą być w skrócie określane jako czynności odroczone. Zostały one podzielone na dwie grupy. Jedna obejmuje czynności prawne, których skutki odroczone są *ex lege*, a druga obejmuje czynności prawne odroczone z woli stron. Czynnościami prawnymi odroczonymi *ex lege* są w szczególności wypowiedzenie, przelew wierzytelności przyszłej, umowa przechowania ksiąg i dokumentów rozwiązanej spółki handlowej zawarta przez tę spółkę, testament, umowa o zrzeczenie się dziedziczenia oraz umowa majątkowa poprzedzająca zawarcie małżeństwa. Natomiast czynnościami prawnymi odroczonymi z woli stron są wszystkie czynności prawne dokonane pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu zawieszającego, w tym w szczególności warunkowa i terminowa zmiana umowy spółki z o.o. lub statutu spółki akcyjnej oraz czek postdatowany.

Najwięcej wątpliwości budzi zarówno *in abstracto*, jak i *in concreto* dopuszczalność dokonywania czynności prawnych obejmujących retroaktywne *sensu largo* klauzule temporalne oraz wskazanie czynników wyznaczających granice autonomii podmiotów prawa cywilnego w tym zakresie.

Czynności prawne obejmujące retroaktywne *sensu largo* klauzule temporalne zostały określone w monografii jako czynności prawne retroaktywne. Zostały one podzielone na dwie grupy. Jedna obejmuje czynności prawne retroaktywne *ex lege*, a druga – retroaktywne z woli stron. Do czynności prawnych retroaktywnych *ex lege* można zaliczyć w szczególności zgodę osoby trzeciej na dokonanie czynności prawnej, uchylenie się od skutków wadliwego oświadczenia woli, potwierdzenie umowy zawartej przez rzekomego pełnomocnika, odstąpienie od umowy, potrącenie, oświadczenie o odrzuceniu spadku oraz następczy wybór prawa właściwego. Retroaktywność *ex lege* nie zawsze ma wyraźną podstawę prawną. Niekiedy jest przyjmowana w rezultacie wykładni systemowej, a nawet funkcjonalnej. Do czynności prawnych retroaktywnych z woli stron można zaliczyć w szczególności czynności prawne obejmujące zastrzeżenie retroaktywnego warunku lub terminu oraz retroaktywne: odnowienie, zwolnienie z długu, rozwiązanie umowy, umowę ubezpieczenia, zmianę aktu założycielskiego spółki handlowej, w tym umowy spółki z o.o. oraz statutu spółki akcyjnej, jak również czek antydatowany.

Sposób rozumienia retroaktywności czynności prawnych oraz rozważania dotyczące ich skutków są zdeterminowane przyjętą w niniejszym opracowaniu teorią retroaktywności - teoria

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego fikcji wstecznych normatywnie skutków czynności prawnej. W myśl tej teorii przyjmuje się, że wsteczne skutki są jedynie ukształtowane tak, jak gdyby wystąpiły w przeszłości, lecz nie ma podstaw do uznawania, że rzeczywiście w przeszłości istniały. Za pomocą tej odmiany teorii fikcji możliwe jest wyjaśnienie w szczególności tych przypadków, w których czynność prawna ma, zgodnie z ustawą lub wolą strony/stron, wywoływać niezależnie od jakiegokolwiek zdarzenia przyszłego skutki wsteczne względem daty jej dokonania oraz tak ukształtowane skutki, jak gdyby powstały one w okresie poprzedzającym dokonanie czynności prawnej. Poza tym teoria ta nie wymaga przyjmowania, że kształt i kolejność zdarzeń w przeszłości były odmienne od rzeczywistego. Nie wymaga ona zatem przyjmowania, że podmioty prawa cywilnego dysponują ponadnaturalnymi w świetle linearnej (matematycznej) koncepcji czasu zdolnościami wpływania na przeszłość ani umożliwiającymi to uprawnieniami. Teoria fikcji wstecznych normatywnie skutków czynności prawnych koresponduje zatem z linearną (matematyczną) koncepcją czasu wyznaczającą cechy czasu przyjmowane w prawie prywatnym i jego nauce.

Poddane analizie w monografii przykłady retroaktywnych czynności prawnych oraz przyjęta w niniejszym opracowaniu teoria retroaktywności uzasadniają stwierdzenie, że w prawie cywilnym nie obowiązuje generalny zakaz dokonywania czynności prawnych obejmujących retroaktywne *sensu stricto*, czy zaprzese klauzule temporalne. Nie oznacza to oczywiście, że autonomia podmiotów prawa cywilnego w tym zakresie jest nieograniczona. Wśród wyznaczników granic autonomii podmiotów prawa cywilnego w odniesieniu do dokonywania retroaktywnych czynności prawnych na szczególną uwagę zasługuje: 1. początek zdolności prawnej stron czynności prawnej, wyznaczający maksymalny horyzont czasowy retroaktywności, 2. zmiany stanu prawnego, dotyczące dopuszczalności dokonywania określonych czynności prawnych, 3. niemożliwość pierwotna świadczenia oraz inne okoliczności uniemożliwiające osiągnięcie celu czynności prawnej, 4. brak tożsamości struktury podmiotowej stosunku prawnego, którego dotyczy retroaktywna czynność prawna, skutkujący koniecznością stosowania zasady *pacta tertiis nec nocent nec prosunt* do ochrony osób trzecich względem stron retroaktywnej czynności prawnej, 5. przepisy materialnoprawne i procesowe mające na celu ochronę pewności i bezpieczeństwa obrotu, w tym zapewniające wykonalność prawomocnych orzeczeń oraz 6. przepisy chroniące konsumentów w szczególności przed pozbawianiem ich praw, zanim terminy prekluzyjne rzeczywiście nie upłyną.

Analiza przykładowych retroaktywnych czynności prawnych pozwala również na stwierdzenie, że przyczyny stosowania i funkcje retroaktywności czynności prawnych przeszły pewną ewolucję. Jeszcze w okresie międzywojennym w doktrynie francuskiej prezentowany był pogląd, że „retroaktywność umowna zasługuje na uwzględnienie jedynie wówczas, gdy chodzi o zabezpieczenie niepewności, w obliczu której stają ludzie myśląc o niezbyt odległej przyszłości lub nawet o tym, co zdarzyło się w jeszcze bliższej przeszłości. Jest ona rodzajem ubezpieczenia przed niedostatkami ludzkich możliwości poznawczych, które zaspokajają potrzebę poczucia bezpieczeństwa i zasługuje w tym względzie na uwagę.”¹ Współcześnie retroaktywność czynności prawnych jest przede wszystkim jednym ze sposobów kształtowania skutków czynności prawnych. Jest to widoczne zwłaszcza na przykładzie retroaktywnego zwolnienia z długu, czy retroaktywnego rozwiązania umowy, w których za pomocą jednej z retroaktywnych *sensu largo* klauzul temporalnych uzyskuje się taki efekt, jaki jest możliwy do osiągnięcia również, gdy zostanie odpowiednio określony zakres skutków, jakie mają być wywołane przez te czynności prawne. Oznacza to, że retroaktywność czynności prawnych

¹ M. Gegout, *Essai sur la rétroactivité conventionnelle*, Revue de Critique de Législation et de Jurisprudence 1931, tom LXXI, s. 313.

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego wychodzi poza swoją tradycyjną rolę, którą było zabezpieczenie stron w przypadku subiektywnie niepewnej sytuacji prawnej. Obecnie retroaktywne *sensu stricto* oraz zaprzeszłe klauzule temporalne są związłymi elementami czynności prawnych, za pomocą których możliwe jest przede wszystkim precyzyjne określenie zakresu skutków, jakie mają i obiektywnie mogą powstać. Osiągnięcie takiego rezultatu jest możliwe bez konieczności szczegółowego i podatnego przez to na luki specyfikowania elementów sytuacji prawnej stron, na które ma oddziaływać czynność prawna oraz bez konieczności wskazywania sposobu i zakresu tego oddziaływania.

Zasadniczo, regulacja dotycząca skutków czynności prawnych w czasie zawarta jest w części ogólnej k.c. Na podstawie przepisów części ogólnej k.c. możliwe jest uzasadnienie stwierdzenia, że ogólna klauzula temporalna ma charakter prospektywny, a klauzule temporalne – odraczająca, retroaktywna *sensu stricto* i zaprzeszła, mają charakter szczególny. Nie oznacza to jednak, że część ogólna k.c. pozwala na udzielenie odpowiedzi na wszelkie pytania dotyczące skutków czynności prawnych w czasie. W szczególności odpowiedź na pytanie, czy i do jakiego stopnia możliwe jest odmienne uregulowanie skutków w czasie konkretnej czynności prawnej wymaga uwzględnienia zasad poszczególnych działów prawa cywilnego wyznaczających specyfikę stosunków cywilnoprawnych, których dana czynność prawna dotyczy. Zróznicowany zakres autonomii w różnych działach prawa cywilnego przekłada się w szczególności na zróznicowane możliwości kształtowania skutków czynności prawnych w czasie. Tytułem przykładu można wskazać na ograniczony zakres autonomii podmiotów prawa cywilnego w prawie rzeczowym i najszerszy zakres autonomii podmiotów prawa cywilnego w prawie zobowiązań, które rzutują na zakres autonomii w odniesieniu do kształtowania skutków czynności prawnych w czasie.

Analiza przepisów przeprowadzona w niniejszym opracowaniu nie wskazuje na istnienie pilnej potrzeby gruntownych interwencji legislacyjnych. Wątpliwości, jakie niekiedy pojawiają się w kontekście rozważań nad skutkami konkretnych rodzajów czynności prawnych w czasie, dają się rozstrzygnąć w drodze wykładni. Ze względu jednak na istotne rozbieżności odnośnie do zakresu autonomii podmiotów prawa cywilnego w odniesieniu do dokonywania retroaktywnych czynności prawnych, które w mojej ocenie wynikają w znacznej mierze z przyjmowania, nierzadko w sposób milczący, odmiennych teorii retroaktywności, rozważenia wymaga, czy ustawodawca nie powinien w sposób czytelny opowiedzieć się za jedną z nich. Mogłoby to nastąpić poprzez spójne uregulowanie skutków w czasie w szczególności umownego i ustawowego odstąpienia od umowy. Realizacja takiego postulatu *de lege ferenda*, powinna być poprzedzona szerszą debatą naukową. W ramach takiej debaty powinno się uwzględniać nie tylko racje teoretyczne, ukierunkowane przede wszystkim na zapewnienie spójności wprowadzanej regulacji, lecz również praktyczne, których uwzględnienie powinno doprowadzić do przyjęcia rozwiązań legislacyjnych korespondujących z wolą stron czynności prawnych w typowych, najczęściej spotykanych w obrocie sytuacjach.

Zagadnienie skutków czynności prawnych w czasie ma charakter wielowymiarowy. Może być ono analizowane w różny sposób i z różnych punktów widzenia. Monografia nie wyczerpuje wszystkich zagadnień wiązających się z refleksją nad czasem w kontekście czynności prawnych. Zawarte w niej rozważania mogą jednak stanowić przyczynek do dalszej dyskusji nie tylko o skutkach czynności prawnych w czasie, lecz również o czasowych aspektach samych czynności prawnych jako szczególnie ważnego rodzaju zdarzeń cywilnoprawnych.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo - badawczych.

Poza opublikowaną monografią poświęconą skutkom czynności prawnych w czasie moja aktywność naukowo-badawcza po uzyskaniu stopnia doktora nauk prawnych obejmowała nie tylko zagadnienia z zakresu klasycznego prawa cywilnego, lecz również z pogranicza prawa

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego prywatnego i publicznego oraz z zakresu prawa międzynarodowego publicznego. Szczegółowy wykaz publikacji naukowych znajduje się w załączniku nr 4, a informacja o osiągnięciach w zakresie dorobku dydaktycznego, współpracy z instytucjami naukowymi, współpracy międzynarodowej oraz działalności popularyzującej naukę w załączniku nr 5 do wniosku. Poniżej zostaną omówione publikacje dotyczące zagadnień charakterystycznych i reprezentatywnych dla mojej działalności naukowo-badawczej i dydaktycznej.

Znaczna część moich publikacji naukowych ukazała się na łamach uznanych i punktowanych czasopism prawniczych takich jak: Forum Prawnicze, Glosa, Monitor Prawniczy, Orzecznictwo Sądów Polskich, Państwo i Prawo, Polski Proces Cywilny, Prawo w Działaniu, Przegląd Sądowy, Studia Iuridica, Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu.

Część moich publikacji ukazała się w pracach zbiorowych. W moim dorobku znajdują się również publikacje ogłoszone w języku angielskim lub na ten język przetłumaczone.

Zagadnieniami z zakresu klasycznego prawa cywilnego, których dotyczyły moje publikacje naukowe, była kwalifikacja więzi rodzinnych jako dóbr osobistych, służebności, posiadanie, klauzula *rebus sic stantibus*, waluta zobowiązania i waluta świadczenia (aspekty materialnoprawne i procesowe), przesłanki i granice odpowiedzialności odszkodowawczej, w tym w szczególności problematyka odpowiedzialności za szkody wynikłe z pośrednich naruszeń dóbr, wielość dłużników albo wierzycieli, niemożliwość pierwotna świadczenia, wyzysk Skarbu Państwa i innych państwowych osób prawnych, odpowiedzialność *ex delicto* na podstawie generalnej formuły deliktu (art. 415 i 416 k.c.), przejęcie długu, umowa o roboty budowlane, darowizna, przekazanie nieruchomości, renta i dożywocie. Na osobną wzmiankę zasługują rozważania dotyczące wybranych przepisów prawa prywatnego międzyczasowego (*Komentarze Prawa Prywatnego. Tom I. Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna. Przepisy wprowadzające KC. Prawo o notariacie (art. 79-95 i 96-99)*, red. K. Osajda, Warszawa 2017, art. XI PWKC, s. 956-961, art. XVII i XVIII PWKC, s. 979-982, art. XX PWKC, s. 983-986, art. XXXIII i XXXIV PWKC, s. 1014-1017, art. XLIX i L PWKC, s. 1084-1102), które na pewno były jedną z inspiracji do zajęcia się problematyką opracowaną w rozprawie habilitacyjnej. Poza komentarzem do wyżej wskazanych przepisów p.w.k.c. problematyka intertemporalna była przedmiotem rozważań zawartych w moich publikacjach dotyczących kwestii międzyczasowych związanych z wprowadzeniem § 2 do art. 661 k.c. i dopuszczalnością stosowania tego przepisu na podstawie art. L p.w.k.c. do zobowiązań powstałych przed dniem wejścia w życie tej nowelizacji (*Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 18 września 2014 roku, V CSK 557/13*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2015, nr 5, poz. 45, s. 682-688), § 4 do art. 446 k.c. (*Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 5 października 2011 roku, IV CSK 10/11*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2012, nr 9, poz. 90, s. 628-632) oraz z kolejnymi zmianami art. 358 k.c. (*Waluta zobowiązania i waluta świadczenia po zmianie art. 358 k.c. z 23 października 2008 r.*, Przegląd Sądowy 2011, nr 6, s. 37-40; *Waluta zobowiązania i waluta świadczenia po zmianie art. 358 k.c. z 10.07.2015 r.*, Przegląd Sądowy 2016, nr 11-12, s. 57-58).

Zagadnieniem z pogranicza prawa prywatnego i prawa publicznego, które było przeze mnie opracowane w publikacjach naukowych, jest kwalifikacja cywilnoprawnych podstaw zatrudnienia jako zlecenia albo umowy o dzieło w perspektywie przepisów o ubezpieczeniach społecznych.

Rozważania z zakresu prawa międzynarodowego publicznego dotyczą znaczenia czynników kulturowych w kształtowaniu się prawa międzynarodowego publicznego (zwyczajowego oraz wynikającego z ogólnych zasad prawa uznanych przez narody cywilizowane), górnictwa kosmicznego oraz międzynarodowego prawa inwestycyjnego.

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego

Niezwykle spornej problematyki kwalifikacji więzi rodzinnych jako dobra osobistego dotyczy: *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego – Izby Cywilnej z dnia 13 lipca 2011 roku, III CZP 32/11*, OSP 2012, nr 3 poz. 32, s. 201 oraz artykuł naukowy: *Więzi rodzinne jako dobro osobiste – uwagi na tle wyroku Sądu Najwyższego z 9 sierpnia 2016 roku, II CSK 719/15*, *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Materiały Naukowe. „Zadośćuczynienie pieniężne na rzecz poszkodowanego w wypadku komunikacyjnym i na rzecz osób najbliższych”*. Materiały z konferencji naukowej. Warszawa, Sąd Najwyższy, 24 maja 2017 r., red. M. J. Zieliński, Tom V, Warszawa 2017, s. 89-106). W publikacjach tych zaprezentowałem argumenty przemawiające przeciwko odrzucaniu *a priori* dopuszczalności uznania więzi rodzinnych za dobro osobiste oraz cechy więzi rodzinnych pozwalających na uznanie niektórych ich rodzajów za dobro osobiste, a tym samym udzielenie im ochrony. Tego zagadnienia dotyczyło moje wystąpienie na konferencji zatytułowanej: „Naruszenie dobra osobistego i zadośćuczynienie” zorganizowanej przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 24-25 maja 2018 roku. Tematem mojego referatu, a następnie pokonferencyjnego tekstu, który nie został jeszcze opublikowany, były kontrowersje wokół dopuszczalności ustalenia odpowiedzialności z tytułu naruszenia więzi rodzinnych jako dobra osobistego. Zagadnienie to będzie zapewne nadal przedmiotem ożywionej dyskusji za sprawą wyroku Sądu Najwyższego z 11 grudnia 2018 roku, IV CNP 31/17.

Zagadnienia z zakresu prawa rzeczowego: służebności i posiadanie są przeze mnie opracowane w komentarzu do przepisów k.c. pod red. K. Osajdy wydawanym w formie elektronicznej oraz w wydaniach papierowych z 2013 i 2017 roku, z zastrzeżeniem, że w wydaniu z 2017 roku komentarzem mojego autorstwa są opatrzone przepisy o służebnościach gruntowych, służebności przesyłu (bez służebności osobistych) oraz posiadania (*Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Przepisy wprowadzające. Część ogólna. Własność i inne prawa rzeczowe*, red. K. Osajda, Warszawa 2013, art. 285-305⁴ KC, s. 1275-1338 [służebności], art. 336-352 KC, s. 1430-1472 [posiadanie]; *Komentarze Prawa Prywatnego. Tom II. Kodeks cywilny. Komentarz. Własność i inne prawa rzeczowe. Ustawa o księgach wieczystych i hipotece (art. 2-22, 65-111(1)) Ustawa o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów*, red. K. Osajda, Warszawa 2017, art. 285-295 KC, s. 659-713 [służebności gruntowe], art. 305¹-305⁴, s. 788-807 [służebność przesyłu], art. 336-352, s. 899-956 [posiadanie]). Problematyce nabycia *ex lege* służebności o treści odpowiadającej służebności przesyłu w wyniku uwłaszczenia gruntów oraz urządzeń przesyłowych został poświęcony mój aprobujący komentarz do uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 5 czerwca 2018 roku, III CZP 50/17, która odrzuciła taki tryb nabycia takiej służebności (*Odrzucenie nabycia ex lege służebności przesyłu w wyniku uwłaszczenia gruntów oraz urządzeń przesyłowych*, *Monitor Prawniczy* 2019, nr 3, s. 163-166).

Stałe miejsce wśród moich zainteresowań naukowo-badawczych zajmuje klauzula *rebus sic stantibus*, co wyraża się w publikacjach poświęconych wpływowi zmiany okoliczności na zobowiązania, które zostały przygotowane zarówno przed, jak i po uzyskaniu stopnia doktora nauk prawnych. Publikacjami poświęconymi temu zagadnieniu, które mogą być zaliczone do dorobku habilitacyjnego są: *Klauzula rebus sic stantibus a odpowiedzialność ex contractu*, *Państwo i Prawo* 2012, nr 3, s. 65-74; *Change of Circumstances – the Polish Approach*, *Studia Iuridica* 2013, t. 56, s. 53-62; *Zmiany kursu franka szwajcarskiego a sytuacja prawna kredytobiorców – wybrane zagadnienia*, *Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu* 2015, nr 1(45), s. 38-68; *Ustawowa waloryzacja zobowiązań. Uwagi na tle ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o pomocy tzw. frankowiczom*, *Forum Prawnicze* 2015, nr 6(32), s. 22-50, (współautor: L. Bosek; swój udział szacuję na 50%). W pierwszej z powołanych publikacji wykazywałem, że nie ma automatyzmu pomiędzy powstaniem odpowiedzialności *ex contractu* a brakiem możliwości wykonywania prawa kształtującego potestatywnego uregulowanego w art. 357¹ k.c. Na wykonywanie uprawnienia uregulowanego w art. 357¹ k.c.

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego

wpływ mogą mieć niektóre przesłanki warunkujące powstanie odpowiedzialności *ex contractu* uniemożliwiające z powodu tzw. reguły czystych rąk zastosowanie klauzuli *rebus sic stantibus*. Poza tym wykonanie uprawnienia uregulowanego w art. 357¹ k.c. nie będzie możliwe po wykonaniu uprawnień skorelowanych z odpowiedzialnością *ex contractu*, których wykonanie powoduje wygaśnięcie roszczenia o spełnienie świadczenia w naturze. Anglojęzyczny artykuł dotyczący klauzuli *rebus sic stantibus* zawiera charakterystykę polskiej tradycji regulowania tej instytucji, która ukształtowała się w okresie międzywojennym (art. 269 k.z.). Ciągłość tej tradycji została przerwana z przyczyn pozaprawnych. Klauzula *rebus sic stantibus* nie była uregulowana w żadnym z przepisów należących do części ogólnej prawa zobowiązań. Regulacja wprost odnosząca się do tej instytucji została przywrócona do k.c. dopiero w wyniku nowelizacji wprowadzonej artykułem 1 pkt 50) ustawy z 28 lipca 1990 roku o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, Dz. U. z 1990 roku, Nr 55, poz. 321 ze zm.). Dwie ostatnie z powołanych publikacji odnoszą się do zmian kursu franka szwajcarskiego i ich wpływu na sytuację prawną kredytobiorców. Pierwsza odnosi się do środków prawnych wynikających z przepisów k.c. oraz ustawy z dnia 23 sierpnia 2007 roku o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, Dz. U. z 2017 roku, poz. 2070. W publikacji tej zasygnalizowano wątpliwości konstytucyjne, jakie może budzić art. 13 ustawy z dnia 28 lipca 1990 roku o zmianie ustawy - Kodeks cywilny, Dz. U. z 1990 roku, Nr 55, poz. 321 ze zm. uniemożliwiający stosowanie art. 358¹ § 3 k.c. do kredytów bankowych. Druga istotna teza dotyczyła możliwości poszukiwania ochrony przez kredytobiorców na podstawie przepisów o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, w tym w szczególności art. 12 ust. 1 pkt 2 tej ustawy (prawa do żądania usunięcia skutków stosowania nieuczciwej praktyki rynkowej). Ostatnia z powołanych publikacji odnosi się do problematyki ustawowej waloryzacji zobowiązań, która jest szczególną odmianą klauzuli *rebus sic stantibus*. Publikacja ta zawiera charakterystykę ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o pomocy tzw. frankowiczom, która nigdy nie weszła w życie, jako przykładu ustawowej waloryzacji zobowiązań. Sytuacji prawnej tzw. frankowiczów poświęcone było moje wystąpienie na seminarium naukowym p.t. „Sytuacja prawna kredytobiorców we frankach szwajcarskich” zorganizowanym przez Akademię Leona Koźmińskiego w Warszawie dnia 19 maja 2017 roku, w czasie którego wygłosiłem referat: „Zmiany kursu franka szwajcarskiego a sytuacja prawna kredytobiorców – wybrane zagadnienia”.

Publikacje dotyczące klauzuli *rebus sic stantibus* odnoszą się do przepisów umożliwiających przywrócenie następczo zachwianej równowagi świadczeń. Natomiast regulacji umożliwiającej przywrócenie pierwotnie zachwianej równowagi świadczeń poświęcony jest artykuł dotyczący ustawy z 21 czerwca 1990 roku o zwrocie korzyści uzyskanych niesłusznie kosztem Skarbu Państwa lub innych państwowych osób prawnych. Ustawa ta obejmuje szczególną regulację wyzysku Skarbu Państwa oraz innych państwowych osób prawnych, w której nie jest przewidziany termin na wykonywanie przewidzianych w niej uprawnień. Jest to zasadnicza różnica dzieląca tę regulację wyzysku o ograniczonym podmiotowym zakresie zastosowania od art. 388 k.c. (*Ustawa z 21 czerwca 1990 roku o zwrocie korzyści uzyskanych niesłusznie kosztem Skarbu Państwa lub innych państwowych osób prawnych. Uwagi de lege lata i de lege ferenda* [w:] *Prawo i Państwo. Księga Jubileuszowa 200-lecia Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej*, red. L. Bosek, Warszawa 2017, s. 501-547). Na bazie tej publikacji powstał komentarz do całej ustawy regulującej tę problematykę wydany w formie elektronicznej w bazie prawniczej Legalis (*Ustawa o zwrocie korzyści uzyskanych niesłusznie kosztem Skarbu Państwa lub innych państwowych osób prawnych. Komentarz*, (wyd. el.) Legalis 2018, red. K. Osajda).

Kilka z moich publikacji zostało poświęconych problematyce zobowiązań pieniężnych wyrażonych w walutach obcych. Pierwsza z nich dotyczy zmiany art. 358 k.c. wprowadzonej ustawą z dnia 23 października 2008 roku o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy –

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego

Prawo dewizowe, Dz. U. z 2008 roku, Nr 228, poz. 1506. W artykule tym wskazane są podobieństwa i różnice dzielące znowelizowany art. 358 k.c. i jego pierwowzór w wymiarze modelowym w postaci art. 211 k.z. Poza tym omówione zostały rysujące się w świetle znowelizowanego art. 358 k.c. relacje pomiędzy walutą zobowiązania i walutą świadczenia w zobowiązaniach pieniężnych wyrażonych w walutach obcych zależnie od rodzaju zastrzeżonej klauzuli walutowej (zwykłej albo efektywnej). Zarysowane zostały w nim kwestie kolizyjne i intertemporalne, które mogły pojawiać się w procesie stosowania tej regulacji. W artykule tym zostało zaproponowane rozwiązanie wątpliwości pojawiających się przy wykładni art. 358 § 2 k.c. dotyczące wpływu zwłoki dłużnika na możliwość skorzystania przez niego z upoważnienia przemiennego wynikającego z art. 358 § 1 k.c. w przypadku, gdy mamy do czynienia ze zwykłą klauzulą walutową. W artykule tym została postawiona teza, zgodnie z którą dłużnik w zwłoce nie traci prawa do skorzystania z upoważnienia przemiennego przewidzianego w art. 358 § 1 k.c. (*Waluta zobowiązania i waluta świadczenia po zmianie art. 358 k.c. z 23 października 2008 r.*, Przegląd Sądowy 2011, nr 6, s. 22-42). Pogląd ten został podzielony przez Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 16 maja 2012 roku, III CSK 273/11, do którego napisałem glosę aprobującą (*Glosa do wyroku SN z dnia 16 maja 2012 r., III CSK 273/11*, Państwo i Prawo 2014, nr 2, s. 128-134). Zmiana art. 358 k.c. wprowadzona ustawą z dnia 10 lipca 2015 roku o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2015 roku, poz. 1311, skłoniła mnie do ponownej refleksji nad skutkami wyrażenia zobowiązania pieniężnego w walucie obcej. Tym razem przedmiotem analizy była nie tylko regulacja o charakterze materialnoprawnym, lecz również procesowym, w tym w szczególności wątpliwości, jakie mogą budzić przepisy dotyczące postępowania egzekucyjnego analizowane w ścisłym związku z regulacją materialnoprawną zawartą w art. 358 k.c. (*Waluta zobowiązania i waluta świadczenia po zmianie art. 358 k.c. z 10.07.2015 r.*, Przegląd Sądowy 2016, nr 11-12, s. 43-59 oraz *Zobowiązania pieniężne wyrażone w walutach obcych w świetle przepisów kodeksu postępowania cywilnego po zmianie wprowadzonej ustawą z 10.07.2015 r.*, Polski Proces Cywilny 2016, nr 4(25), s. 638-655).

Szczególne miejsce wśród moich zainteresowań naukowych zajmuje problematyka odpowiedzialności cywilnej, w tym w szczególności odpowiedzialności za szkody wynikłe z pośrednich naruszeń dóbr. Publikacje te wpisują się w ożywioną dyskusję dotyczącą tego zagadnienia, w której prezentowane są rozbieżne stanowiska interpretacyjne. Dostrzegając potrzebę i celowość wyznaczania rozsądnych granic odpowiedzialności odszkodowawczej bronię konsekwentnie poglądu, że w polskim systemie prawnym można bronić tezy o braku podstaw do apriorycznego wykluczania dopuszczalności ustalania na ogólnych podstawach odpowiedzialności za szkody wynikłe z pośrednich naruszeń dóbr. Publikacje te dotyczą w szczególności kontrowersji dotyczących tzw. koncepcji bezprawności względnej w reżimie odpowiedzialności *ex delicto*, odpowiedzialności za tzw. szkodę udziałową oraz odpowiedzialności za krzywdy wynikłe ze śmierci najbliższego członka rodziny (*Komentarze Prawa Prywatnego. Tom IIIA. Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania. Część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2017, art. 415, s. 515-539, Nb I-92, art. 416, s. 540-542 [generalna formuła deliktu]; *Odpowiedzialność za szkodę współników wynikłe z naruszenia dóbr spółki handlowej – glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 22.6.2012 r., V CSK 338/11*, Glosa 2014, nr 1, s. 48-56; *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 2012 roku, V CSK 282/11*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2013, nr 5, poz. 48, s. 332-338 [odpowiedzialność za tzw. szkody bezpośrednie i pośrednie]; *Odpowiedzialność cywilna za pośrednie naruszenia dóbr*, Warszawa 2013, ss. 408; *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2011 roku, III CZP 32/11*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2012, nr 3, poz. 32, s. 199-202 [zadośćuczynienie pieniężne za krzywdy wynikłe ze śmierci członka rodziny poszkodowanego]; *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2010 roku, III CZP 76/10*, Orzecznictwo Sądów

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego Polskich 2011, nr 9, poz. 96, s. 672-675 [zadośćuczynienie pieniężne za krzywdy wynikłe ze śmierci członka rodziny poszkodowanego].

Publikacje z zakresu części szczegółowej prawa zobowiązań dotyczyły zlecenia, umowy o dzieło, umowy o roboty budowlane, darowizny, umowy przekazania nieruchomości, renty oraz dożywocia.

Publikacje dotyczące zlecenia i umowy o dzieło były ukierunkowane na wskazanie kryteriów pozwalających na ich odróżnienie i prawnej doniosłości ich cywilnoprawnej kwalifikacji w kontekście przepisów o ubezpieczeniach społecznych (*Zlecenie a umowa o dzieło w systemie ubezpieczeń społecznych – perspektywa cywilnoprawna* [w:] *Umowy cywilnoprawne w ubezpieczeniach społecznych*, red. M. Szablowska-Juckiewicz, M. Wałachowska, J. Wantoch-Rekowski, Warszawa 2015, s. 119-155; (zaktualizowana i zmodyfikowana wersja tego artykułu ukazała się p.t. „*Kwestia autonomicznej kwalifikacji umów cywilnoprawnych w systemie ubezpieczeń społecznych*, Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu 2016, nr 4(52), s. 29-56; *Ubezpieczenie społeczne – umowa o wykonanie usługi – umowa o dzieło – glosa do wyroku Sądu Najwyższego – Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych z dnia 25 października 2016 r.*, I UK 471/15, Orzecznictwo Sądów Polskich 2017, nr 9, poz. 85, s. 46-53). Tego zagadnienia dotyczyło też moje wystąpienie na Ogólnopolskiej konferencji naukowej „Umowy cywilnoprawne w ubezpieczeniach społecznych” zorganizowanej przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 20 lutego 2015 roku, na której wygłosiłem referat p.t. „Zlecenie a umowa o dzieło w systemie ubezpieczeń społecznych – perspektywa cywilnoprawna”.

Warty podkreślenia jest fakt, że publikacje dotyczące renty i dożywocia są nie tylko wynikiem analizy formalno-dogmatycznej, lecz są one również inspirowane przez badania aktowe przeprowadzone w 2015 roku w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości. Zagadnień tych dotyczył referat p.t. „Renta i dożywocie w praktyce sądów powszechnych” wygłoszony na konferencji krajowej „Prawo w Działaniu” p.t. „Wybrane instytucje prawa cywilnego w orzecznictwie sądów powszechnych” zorganizowanej przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie dnia 25 listopada 2015 roku. Na podobnej metodologii opierającej się na analizie danych statystycznych zbieranych przez Ministerstwo Sprawiedliwości oparte są rozważania zawarte w artykule: *Sprawy o naprawienie szkód wyrządzonych przy wykonywaniu władzy publicznej w latach 2001-2014 w świetle danych statystycznych Ministerstwa Sprawiedliwości* [w:] *Odpowiedzialność majątkowa władzy publicznej*, red.: E. Gierach, M. Jabłoński, K. Koźmiński, Warszawa 2016, s. 267-301, (współautor: E. Gierach), swój udział szacuję na 50%.

Na osobne wymienienie zasługują moje publikacje z zakresu prawa międzynarodowego publicznego, które dotyczą prawnomiędzynarodowych aspektów górnictwa kosmicznego, arbitrażu inwestycyjnego oraz znaczenia czynników kulturowych w kształtowaniu się prawa międzynarodowego publicznego wynikającego w szczególności ze zwyczaju (*Poszukiwanie i eksploatacja zasobów naturalnych w przestrzeni kosmicznej (wybrane prawnomiędzynarodowe aspekty tzw. górnictwa kosmicznego)* (współautor: P. Marcinkowska) [w:] *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, red.: M. F. Gawrycki, E. Haliżak, R. Kuźniar, G. Michałowska, D. Popławski, J. Zajązkowski, R. Zięba, Warszawa 2016, s. 365-384, swój udział szacuję na 50%; *Kultura w tworzeniu prawa międzynarodowego publicznego – zwyczaj oraz ogólne zasady prawa uznane przez narody cywilizowane*, *Spółeczeństwo i Polityka* 2012, nr 4(33), s. 209-227 (opublikowano także w: *Kultura w stosunkach międzynarodowych. Tom 1. Zwrot kulturowy*, red. H. Schreiber, G. Michałowska, Warszawa 2013) [ISBN 978-83-235-1108-3], s. 195-213; (artykuł opublikowany również w języku angielskim: *Culture in the Making of Public International Law – Custom and General Principles of Law Recognised by Civilised Nations* [w:] *Culture(s) in International Relations*, eds.: G. Michałowska, H. Schreiber, Peter Lang 2017), s. 233-251; *Opinia prawna w sprawie*

do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego dra Bogusława Lackorońskiego wezwania z 3 czerwca 2016 r. skierowanego przez Inwestora w ramach procedury pojednawczej dotyczącego sporu na podstawie umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Królestwa Danii w sprawie popierania i wzajemnej ochrony inwestycji, podpisanej w Kopenhadze 1 maja 1990 r., Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu 2016, nr 3(51), s. 196-203). Związane z prawem międzynarodowym było również przedsięwzięcie naukowe polegających na przełożeniu na język polski dzieła R. Lemkina p.t. *Rządy państw Osi w okupowanej Europie. Prawa okupacyjne, analiza rządu, propozycje zadośćuczynienia*, przekład: A. Bieńczyk-Missala, P. Grzebyk, B. Lackoroński, M. Madej, Warszawa 2013, (B. Lackoroński – tłumaczenie z języka angielskiego rozdz. VII, VIII, X-XIII, XVI, XXIII). W dziele tym pod wpływem obserwacji działań okupacyjnych władz niemieckich w Polsce zostało opracowane pojęcie „ludobójstwa” (*genocide*), które weszło na stałe do terminologii prawa międzynarodowego publicznego.

Bogusław Lackoroński